

УДК 821.16.1.2.09:172.5

ВІКТОР КРУПКА,

*кандидат філологічних наук
(м. Вінниця)*

Проблеми національної ідентичності головних персонажів в новелах Леоніда Мосендза

У статті розглянуто первні та чинники формування національної ідентичності головних персонажів у новелах «Поворот козака Майкеля Смайльза» і «Великий лук» Леоніда Мосендза. Доведено, що тільки у межовій ситуації відбувається її повноцінне оприявлення. Домінуючим у цьому аспекті виявляється козацьких дух героїв як основа їхньої громадянської свідомості. З'ясовано, що саме історична пам'ять через символи, міфи, традиції каталізує вчинки і дії персонажів, які продовжують героїчні діяння своїх пращурів завдаки відновленню «колективної гідності». Встановлено, що така концепція персонажа є визначальною для творів активного романтизму в еміграційній прозі міжвоєнної доби.

Ключові слова: *герой, хронотоп, національна ідентичність, козацький дух, колективне позасвідоме.*

*Постановка проблеми в загальному вигляді... В одному з листів до родини інженера Арсена Шумовського Леонід Мосендз писав: «Письменником бути, та ще в наші часи – це щось більше, ніж пером водити по папері. Це – покликання Боже. Як колись Джотто перед початком картини молилися і погисилися – так і тепер **дух** письменника мусить бути чистий і вартий тих високих слів, що комбінує на папері його вправна рука» [5, с. 30]. Вимагаючи від себе та колег по перу сили **духу** і чистоти помислів, граничної відданості національним ідеалам, письменник створює такі ж **духовно** сильні, вольові, здатні на жертовні дії образи у збірці новел «Людина покірна». У художньому епіцентрі подій зображено людину чину і вчинку, людину, яка активно творить свою власну долю і навіть індивідуальну історію, що органічно вливається в історію національну, стає особливо значущою в часи соціально-політичних зрушень державницького характеру.*

Реалізація такого роду діяльності людини обумовлена її психічною організацією, «першоелементом» якої є дух, що й інтерпретується філософами як «сукупність і зосередження усіх функцій свідомості, що виникають, як відображення дійсності, але концентруються в єдиній індивідуальності, як знаряддя свідомої орієнтації в дійсності для

впливу на неї і, зрештою, для її перетворення», як «активно діюча сила людини» [8, с. 82], як «рух до трансцендентного» [9, с. 179]. Розглядаючи власне психологічні аспекти проблеми, звертаємося до найавторитетнішого представника цієї галузі К. Г. Юнга, який зазначає, що дух – це певного роду закладена у свідомість людини установка, яка формується за допомогою високих сфер свідомості і позасвідомого, каталізується ідеалом, а в ширшому розумінні навіть ідеєю і реалізується у відповідному середовищі [10, с. 314–334]. Такі аксіологічні характеристики поняття **духу** достатньо близькі за своїм смисловим наповненням, висвітлюють людину активного волевиявлення, для якої визначальною є особистісна позиція, співмірна з ідеалами чітко вираженого етичного кодексу певної спільноти.

Формування цілей статті... Особистість такої духовно-вольової організації постійно відтворює та реінтерпретує національні міфи, символи, традиції, оскільки саме вони дають підстави для утвердження власної позиції і принципів крізь призму історичної пам'яті. Це і є відновлення національної ідентичності, яку Е. Сміт означає як «подолання забуття через нащадків, відновлення колективної гідності через покликання на золоту добу, реалізація братерства через символи, ритуали та церемонії, які прив'язують живих до мертвих і полеглих спільноти» [10, с. 169]. Отже, метою розвідки є окреслення національної ідентичності головних персонажів новел «Поворот Майкела Смайльза» і «Великий лук» крізь призму національно-визвольних змагань, з'ясування факторів, які сприяли її відродженню і формуванню.

Виклад основного матеріалу... Новелістика Леоніда Мосендза розкриває постаті українців «правлячої касті», нащадків «стародавньої аристократії» і (Д. Донцов), які, на думку літературознавця О. Багана, утверджують генетичне продовження «найбільш героїчного і бурхливого періоду історії України» [1], є носіями «духу історії і предків» [3, с. 61], духу «історичного минулого» [3, с. 64] та за своєю сутністю громадянської діяльності втілюють дещо ідеалізований, але такий необхідний загалові дух боротьби, що означаються як найвищий вияв національної ідентичності.

Завдяки своєму вродженому, але дримаючому козацькому духові герої Л. Мосендза поступово повертаються обличчям до своєї «родової пам'яті» (І. Набитович). Вона «матеріалізує» взірці та стереотипи, прикметні певній національній спільноті і мотивує вчинки та дії людей, позначається на їхній психічній структурі. Автор про такі позасвідомі чинники говорить у новелі «Поворот козака Майкеля Смайльза»: *«Слова наші, контрольовані свідомістю, не завжди є виразником того, що є в нашій істотності. При всій нашій щирості, і*

навіть глибоко пересвідченій щирості, вони часто фіксують лише те, що плаває на поверхні нашої душі. Усе ж, що ще зріє в нас, усе, що навіть і дозріло, але не вийшло з підсвідомості, – все це не може стати здобутком слів» [4, с. 134–135]. Тому для чіткого окреслення, реального виявлення факторів позасвідомого необхідний зовнішній поштовх, імпульси, завдяки яким людина зрозуміє свою сутність, єдино правильний шлях свого самоствердження.

У «Великому луці» юний Марко Яхненко – нащадок роду Яхненків, «з тих старих козацьких родів Гетьманщини», які гонилися і літами, «шукаючи собі честі, а батьківщині слави» вбирає в себе дух своїх пращурів через книги: «Читаючи першу сторінку напівзотлілої книжки «Вірші на жалобний погреб зацного рицера Петра Конашевича Сагайдачного, гетьмана...» відчувала дитина легкий треміт Але не жалю. Це був треміт несвідомої радості над ще далеким, але вже певним воскресінням «зацного рицера» – України» [4, с. 93]. У «Повороті козака Ммйкеля Смайльза» в пошуках національної самоідентичності перебуває Майкель Смайльз, чотовий третьої сотні Річмондського пішого полку американської експедиційної армії, який про Україну дізнався з часописної вирізки: «Ліниво тоді сковзнув він очима по наголовку, ліниво почав читати й уже не відірвався аж дочитав до кінця. А потім вирізає замітку й сховав до нотатника. Він проносив її з собою цілу весну й літо, разом з листом до родичів, на випадок, якби його вбито. Він не віддавав собі відчиту, для чого потребує її, але якесь рішення поволі назрівало в нім і остаточно з'ясувалося перед поворотом додому» [4, с. 123].

І Марко Яхненко, і Майкель Смайльз відгукуються на зовнішній подразник (книгу та газету). У ці персонажі автор вклав те, що називають «присутністю минулого в сьогоденні». Така етнонаціональна особливість психіки розкриває зв'язок минулого і сучасного, через архетипи історичного минуло дозволяє відчутти органічну спорідненість людини з сакральним об'єктом (Україною), на який вона відгукується, а згодом завдяки йому усвідомлює свою причетність, незнищений зв'язок з актуальним їй часопростором. На цьому етапі відроджений козацький дух ще не має чітко вираженого підґрунтя, він функціонує лише як «уламок» свідомості. Тому автор цілеспрямовано веде своїх героїв шляхом зміцнення свого духу, до певної його ідейно-етичної цільності.

Саме пошуком тих підвалин, які можуть сформувати людину чину, пронизана чи не вся творчість Л. Мосендза: аналогічні ідеї окреслено в інших творах збірки, вони домінують і в публіцистиці автора, зокрема в есеї «Поки вихилявся глечик», де особливу увагу звернено на первні та

каталізатори, які витворюють людину, життєвим кредом якої є «*amor fati*».

Національну ідентифікацію, випробування свого козацького духу герої письменника проходять крізь призму мирних буднів і війни. Важливу роль у формуванні Марка Яхненка відіграє Великий Лук, який у творі виконує не лише сюжетотворчі функції [6, с. 161–162], а й є посередником між хлопцем та його пращурами, зокрема батьком: *«Так з бринінням папуаського лука ввійшов у життя Марко Яхненко. ...Нарешті страшну звістку довідався першим брат: полковник загинув у кінному рейді до японського заплілля. І сталося це, здається тієї ночі, коли озвався Великий Лук»* [4, с. 91]. Л. Мосендз зовсім не випадково зводить в один час загибель батька і народження сина, саме таким чином він втілює в спадкоємцеві дух батька, який *«боронився до останнього»*, який викликав подив у ворогів *«незною їм це козацькою честю»*. Великий Лук лише на якусь мить єднає сина і батька, але саме ця мить стала генетичною ланкою зв'язку між різними поколіннями козацького роду, обумовила можливість засновків для національної і родинної пам'яті. А Великий Лук, як екзотично-лицарська деталь, укорінюється в український національний хронотоп, виступає символом козацької доблесті, мужності, честі у кризові ситуації, у які потрапляли представники роду Яхненків.

На відміну від Марка Яхненка, Майкель Смайлз зростав у середовищі, де про Україну – козацьку землю – ніколи нічого не чув. Лише кілька разів він тримав у руках родинну реліквію (старовинну Біблію), *«мала вона на чільній сторінці запис латинською мовою, що належить бакаляврові Михайлові Смільському, синові сотника з Козацької землі України, з міста Сміли»* [4, с. 124]. Проте нащадок славного козацького сотника, здавалося б, зовсім не цікавився своїм українським минулим, його амбіції не сягали за межі американського континенту. Та все ж символічним є те, що він *«старший сину роді діставав на честь свого предка це козацьке ім'я Михайло – Майкель»* [4, с. 126]. На перший погляд, це і справді номінальний зв'язок з пращурами, однак автор не випадково акцентує увагу реципієнта саме на цьому факторі, оскільки він є тією висхідною, від чого бере початок усвідомлення Майкелем Смайлзом свого родового і національного коріння.

Формування козацького духу і національної ідентичності Марка Яхненка відбувається на тлі буденного життя, за межами якого відбувалася Перша світова війна та російська революція. *«Чим сягав розклад давно вже мертвої імперії, тим виразніше ставало це поняття: Україна. Воно висіло в повітрі, само злітало з уст. Звук,*

легенда набирали форми. Форма жадала цілі. А ціль спалахувала, нагло вибухнувши полум'ям нації» [4, с. 95]. Усвідомлення свого козацького коріння та шлях до активного патріотизму в душі хлопця проходять через формування національного ідеалу, втіленого в козацький кодекс честі: *«Таємно зникли із стін портрети царів, і з горища об'явилися суворі гетьманські обличчя в спорохнявілих рамах ..Хлопець завзятився, ніби вїхала до нього стара «козацька лють». Перестрашеним жінкам кинув він до обличчя всю силу свого запалу. Немов справді стверджуючи стару істину, що сховане від мудрих, відкривається дітям»* [4, с. 95]. Хлопець під час буремних подій Гетьманщини робив спроби приєднатися до якоїсь козацької частини, але його відіслали додому, де він чекав на свій шанс для справжнього прояву свого козацького духу. Коли ж на Гетьманщину насунулася армія російських більшовиків, Марко брав активну участь в обороні своєї землі: він допомагав тим, що *«водив стежі по знайомих лише йому доріжках через ліси й поза околиці сіл»*, і завдяки своїй причетності до подій національно-визвольного руху *«відчував лише, як грає і шумить у нім відроджена українська завзятість»* [4, с. 96].

Марко зі своїм вродженим і відродженим козацьким духом належить до типу людини з прикметами вояка (а він, у свою чергу, обумовлений геополітичним положенням України), який втілює, як зазначає В.Янів, «інстинкт боротьби без духу агресії» [11, с. 233]. Захищаючи рідну землю, як і його пращури, він віднаходить, формує себе, відтворює ціннісний, органічно-гармонійний зв'язок минулого і сучасного.

Так само відбувається формування «українськості» і в Майкеля Смайлза, який приходить до усвідомлення своєї національної ідентичності через горнило громадянської війни. Звичайна цікавість (як переконує себе персонаж) приводить його на Україну, герой зовсім не відчуває, *«що це нащадка так тягне до обр'їв батьківщини старої, як колись предка гонило за обр'ями новими»* [4, с. 133], пристає до повстанського загону, де займає місце кулеметника. Тут, поміж українцями, гартуються його козацький чин, тут герой усвідомлює себе нащадком славних предків.

Зовні спокійний, малослівний, він є типовим українським інтровертом, заглибленим у свій внутрішній світ. З розмов Майкеля Смайлза з оповідачем дізнаємося, що читав про Україну в книгарнях Берліна й Парижа. Але *«не мертві факти й сухі професорські дати»* цікавили його, герой хотів побачити і відчути, *«вхопити ту нитку, яка б зв'язала те минуле, з якого вийшов його предок, з тим сучасним, яке захопило нащадка»* [4, с. 133]. Осягнення її в час національних збурень,

коли Україна змушена була боронити своє право на існування, перебуваючи на грані втрати державності, є для головного персонажа (який, попри незрозумілі порухи душі, достатньо довго заперечував свою українськість) справжнім випробуванням на міцність його козацького духу. Оповідач запитує себе і читача: «...Чому...нащадок сотникового сина Михайла Смільського ризикує головою й серцем у цій небезпечній для чужинця грі?» [4, с. 134]. І тут же знаходить цілком очікувану відповідь: «Він говорив одне, а глядячи на нього збоку, я не вірив йому. Не міг вірити. Бо, сам цього не знаючи, не усвідомлюючи це, він був українцем, був козаком кожним атомом свого тіла. Бо все те українське, що з його предка Михайла Смільського було, що розпорошилося по роду Вірджінських Смайлзів – все те якимось дивним шляхом спадковості сконцентрувалося в нащадкові» [4, с. 135]. Усі ці висновки переконливо обґрунтовані: Майкель цілковито по-українськи ділить з повстанцями звичайні життєві радощі (співає і танцює, як справжній козак), а в бою «те грімке «Слава», що вилітало з його грудей, мало бути лише від козацького завзяття української душі» [4, с. 135–136]. Його вдача об'єднує у собі суперечливі риси, які однак не руйнували його цілісності. Романтично-ліричний струмінь («Відділившись від загону, від стояв на краю дубового гайку й роздивлявся по виднокрузі. ...Так лише залюблений юнак виглядає свою милу, як тоді приглядався Майкель Смільський, козак з діда-прадіда подивляв предківську землю й не міг насититися її красою...» [4, с. 136]), підкреслює емоційну натуру Майкеля, доповнює його «мужесько-волюнтарне начало» (С.Маланюк) з чітко вираженими рисами мужності і навіть войовничості, утверджує його типовим українським козаком.

У межовій ситуації, яка вимагала рішучих дій, козацький дух Марка Яхненка проявив себе вповні. Коли більшовики-мадяри взяли в облогу хутір, хлопець до останнього пролежав біля кулемета, «триправлений подавати тяжку набоїв. Він не боявся. Навпаки його серце тремтіло незною досі радістю близького бою» [4, с. 98]. Але оборонці вирішили скласти зброю, за це їм було гарантовано вільний відхід з хутора; обеззброєних козаків взяли у полон. Проте зв'язаному Маркові, коли все стихло, вдалося звільнити руки і ноги, а потім знайти у коморі лук – «так зниклий і тепер у найвищій потребі знайдений». Великий Лук, що був символом козацької доблесті, а перед тим зброєю папуаського чаклуна, ознаменував, зрештою, тотожність духовного та фізичного гарту хлопця, вказав, що в критичній межовій ситуації його дух внутрішньо і зовнішньо став співмірним. Хлопцеві

вдалося випустити з нього стрілу, вбити вартового і звільнити обеззброєних козаків.

Усвідомлення свого козацького кореня Майкелем Смайлзом відбувалося дещо інакше. Щодня, у кожній сутичці, він стверджував, що він українець. Однак повністю осягнув свою національну ідентичність лише в найбільш критичну мить життя. Москалі, оточивши табір, влаштували справжнє пекло. Живими залишилося кількадесят людей, серед яких і головний герой. Дізнавшись, що серед повстанців є американець, більшовики запропонували йому перейти на бік революції. *«А Смайлз стояв рівно, ані рухом не виявляючи свого відношення до пропозиції чекіста. ...Лише обернувся до відсудженої лави, яка без руху дивилася лише на нього. ...Майкель знов обернувся до жида. І я почув його повільні, виразні українські слова:*

– Я не американець, а український козак, Михайло Смільський...» [4, с. 142].

Цілком закономірною у творчості письменників «Празької школи» і МУРу стала поява людини екзистенційного вибору, позбавленої культу терпіння у час, коли нації потрібні ті, хто може повести за собою. Нащадки «стародавньої аристократії», до чільників якої письменники услід за Д. Донцовим, окрім українців княжого варязького кореня, зараховують і козаків, мали бути визначальною силою у боротьбі власну державність. Л. Мосендз, як і Ю. Липа, Ю. Дараган, У. Самчук та ін., стверджує, що «це прообрази тих, хто у майбутньому мав наново вибороти незалежність Української держави» [6, с. 156].

Висновки... Доля кинула нащадків славних пращурів у горнило національно-визвольних змагань. Свое життя вони поклали на боротьбу за національне визволення, прагнули бути до остатку потрібними і вірними Україні, кожним помислом та кожною дією утверджувати своє право жити у вільній державі. У цьому і проявляється «активний романтизм» Леоніда Мосендза, цим автор підкреслює, що козацький дух як один із чинників національної ідентичності витворює особистість з виразними державними поглядами і принципами, особистість, здатну змінити сьогодні і майбутнє.

Список використаних джерел і літератури:

1. Баган О. Консервативна модернізація: художні паралелі у творчості Юзефа Лободовського і українських поетів-неоромантиків еміграції / Олег Баган // [http://www /library. ukma/kiev.ua//e-ib/nz/nzvl7_1999_phlol/17bagan_o.pdf](http://www.library.ukma/kiev.ua/e-ib/nz/nzvl7_1999_phlol/17bagan_o.pdf)

2. Донцов Д. Дух нашої давнини / Д. Донцов. – Дрогобич : Відродження, 1991. – 341 с.

3. Донцов Д. Незримі скрижалі Кобзаря (містика лицарства запорозького) / Д. Донцов. – Торонто : Гомін України, 1961. – 230 с.

4. Мосендз Л. Людина покірна: Оповіді / Л. Мосендз. – Вінніпег, 1951. – 143 с.

5. Мосендз у листах. Особисте (3 листів до родини інженера Арсена Шумовського) // Слово і час. – 1997. – № 10. – С. 27-32.

6. Набитович І. Леонід Мосендз – лицар Святого Грааля: творчість письменника в контексті європейської літератури / Ігор Набитович. – Дрогобич : Відродження, 2001. – 220 с.

7. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність / Ентоні Д. Сміт; [пер. з англ. П. Тарашука]. – К. : Основи, 1994. – 224 с.

8. Философская энциклопедия / Гл. ред. Ф.Константинов. – М. : Советская энциклопедия, 1962. – Т. 2.–575 с.

9. Філософський енциклопедичний словник / За ред В. Шинкарука. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.

10. Юнг К. Г. Понятия «дух» и «жизнь» / К. Г. Юнг // Дух в человеке, искусстве и литературе. – Минск : ООО «Харвест», 2003. – С. 314–334 с

11. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / В. Янів / Упоряд. М. Шафовал. – К : Знання, 2006. – 341 с.

References:

1. Bahan O. Konservatyvna modernizatsiia: khudozhni paraleli u tvorchosti Yuzefa Lobodovskoho i ukrainskykh poetiv-neoromantykiv emihratsii / Oleh Bahan // [http://www /library. ukma/kiev.ua/e-ib/nz/nzvl7_1999_phlol/17bagan_o.pdf](http://www.library.ukma/kiev.ua/e-ib/nz/nzvl7_1999_phlol/17bagan_o.pdf)

2. Dontsov D. Dukh nashoi davnyny / D. Dontsov. – Drohobych : Vidrozhennia, 1991. – 341 s.

3. Dontsov D. Nezrymi skryzhali Kobzaria (mistyka lytsarstva zaporozkoho) / D. Dontsov. – Toronto : Homin Ukrainy, 1961. – 230 s.

4. Mosendz L. Liudyna pokirna: Opovidi / L. Mosendz. – Vinnipeg, 1951. – 143 s.

5. Mosendz u lystakh. Osobyste (3 lystiv do rodyny inzhenera Arsena Shumovskoho) // Slovo i chas. – 1997. – № 10. – S. 27-32.

6. Nabytovych I. Leonid Mosendz – lytsar Sviatoho Graalia: tvorchist pysmennyka v konteksti yevropeiskoi literatury / Ihor Nabytovych. – Drohobych : Vidrozhennya, 2001. – 220 s.

7. Smit Entoni D. Natsionalna identychnist / Entoni D. Smit; [per. z anh. P. Tarashchuka]. – K. : Osnovy, 1994. – 224 s.

8. Filofskaia entsiklopediya / Gl. red. F.Konstantinov. – M. : Sovetskaia entsiklopediya, 1962. – Т. 2.–575 s.

9. Filofosfskyi entsyklopedychnyi slovnyk / Za red V. Shynkaruka. – K. : Abrys, 2002. – 742 s.

10. Yung K. H. Poniatiya «dukh» i «zhizn» / K. H. Yung // Dukh v cheloveke, iskusstve i literature. – Minsk : OOO «Kharvest», 2003. – S. 314–334 s

11. Yaniv V. Narysy do istorii ukrainskoi etnopsykholohii / V. Yaniv / Uporiad. M. Shafoval. – K : Znannia, 2006. – 341 s.

Summary

Viktor Krupka

The Problems of National Identity of the Main Characters in the Short Stories of Leonid Mosendz

The article deals with the origins and factors of forming the national identity of the main characters in the short stories «The Return of the Cossack Michael Smiles» and «Velykyi Luk» by Leonid Mosendz. It's proved that it could fulfill completely only in the boundary situation. The Cossack spirit of the characters apper dominant in this aspect as the basis of their social awareness.

Key words: *hero, chronotope, national identity, Cossack spirit, collective unconsciousness.*

Дата надходження статті: «08» листопада 2016 р.

Дата прийняття до друку: «17» листопада 2016 р.

УДК 821.161.2–1.09(045)

СВІТЛАНА КУТОВА,

кандидат педагогічних наук

(м. Хмельницький)

Творчість Т. Шевченка та І. Франка в науковій інтерпретації Миколи Неврлого

У статті розкрито деякі аспекти наукової спадщини видатного чеського і словацького філолога-славіста, літературознавця й публіциста Миколи Неврлого. Представлено його найвизначніші наукові розвідки, в яких висвітлено життя та діяльність відомих українських письменників Т. Шевченка та І. Франка, проаналізовано їхню творчу спадщину, зв'язок із світовою літературою, зокрема значення діяльності класиків у Словаччині та Чехії. Об'єктом нашого